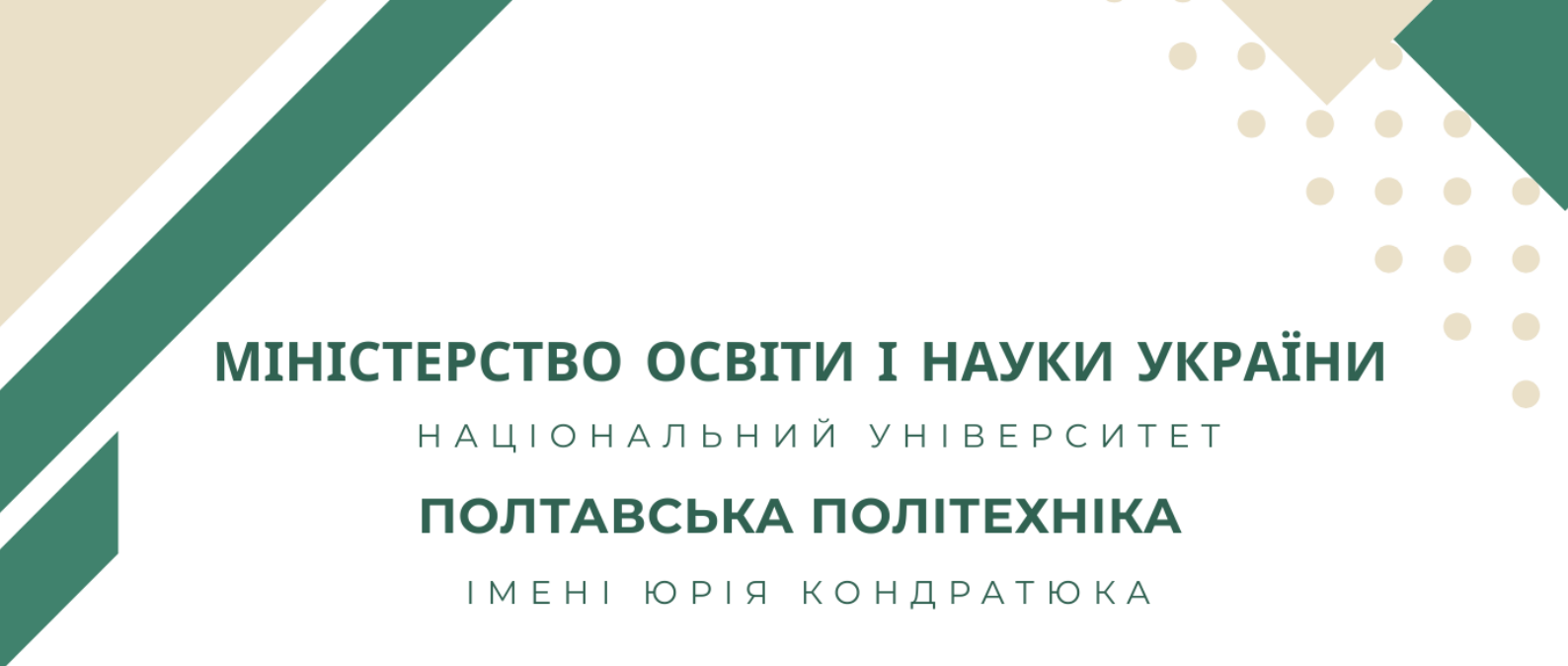

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА

ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ:
ЕКОНОМІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА
СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

Полтава – 2026

УДК 338.24(477):355.07

НОВІТНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Жовнір Н.М., кандидат економічних наук, доцент. Національний університет “Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

Особливості сучасного розвитку суспільства характеризується процесом постійних змін і трансформацій, економіки, самої людини. Під впливом війни змінюються як складові доходів і витрат бюджету, змінюється структура виробництва, є окуповані території. Сьогодні питання про те, що слід робити в першочергово – підтримувати безпеку чи реформувати країну – загострює найскладніша за всі останні десятиліття політико-економічна ситуація: з утратою частини території, збройним конфліктом, відвертим протистоянням із сусідньою державою, нелегальним поширенням зброї, фінансово-валютними проблемами, зниженням рівня життя населення, проблеми на ринку праці, депопуляція та високий рівень міграції. Неймовірно ускладнює завдання усвідомлення необхідності робити все одночасно – змінювати політичну систему, вибудовувати інститути, формувати сучасну структуру та ефективну інфраструктуру економіки. Концептуальні, теоретико-методологічні обґрунтування різного роду соціально-економічних трансформацій і побудови нових відносин, базованих на цінностях добра, моралі, знань, рефлексії, духовності, а також наукові дослідження практично-прикладного характеру, пов’язані з модернізацією – переходом на вищу траєкторію розвитку, формуванням горизонтальних зв’язків, реалізацією громадянських ініціатив, рухом від ринків до мереж, становленням енергоефективних господарських систем – усі ці елементи нової моделі розвитку доволі детально описані в роботах учених останніх десятиліть. Безумовно, сьогодні необхідне поєднання теорії і практики різних країн, так само як і долучення фахівців із різних сфер до непростой роботи.

Завдання вироблення моделі розвитку, причому уперше в новітній історії України з урахуванням потужного фактора військового протистояння, який у певному контексті є економічним (хоча б з огляду на обсяг витрат на військові дії – за різними даними 5–7 млн. дол. на день, на облаштування оборонних укріплень, безпеку кордонів), змушує соціально-економічну систему переходити від структури організації зі стандартизованою моделлю (в іншому варіанті – бюрократично-адміністративною ієрархією), процеси управляються рутинними процедурами і системами, включно із суворим дотриманням часових графіків і бюджетів, до варіанту функціонування моделі експериментальної, базованої на мережевій культурі з персональною відповідальністю не за реалізацію посадової функції, а за результативність конкретної акції чи ефективність проекту.

У подібній моделі домінує відповідальне ставлення до справи; кожен день, кожна нова ідея і будь-які нові проекти оцінюються і обговорюються в культурі, що нагадує лабораторію досліджень і розробок [7]. На відміну від культури слідування рутинним процедурам і стандартам, втискання нових даних і процесів у застиглу систему, що збереглася від радянських часів, зокрема у сфері управління, в роботі чиновників, так само як і в освіті, нова

модель має базуватися на «синергії соборної місії з особистим устремлінням компетентних і зухвалих особистостей», вона функціонує не як організація, а як сума протоколів, проектів і людей, що їх реалізують [1]. Центральним суб'єктом стає не чиновник чи управлінець, а творець-креатор. Головною гарантією економічного процвітання виступають інноваційність і креативність людей. Економічна політика має зосереджуватися не лише на усуненні недоліків ринку і коригуванні економіко-політичних викривлень, а на іншій понятійній сітці, базованій на політичній економії, поєднанні економічних і політичних інститутів, їх адекватності сучасним реаліям відкритого суспільства. «Нині вже видається тривіальним фактом, що на певному рівні влада економічна і політична зливаються» [4].

Вимушена трансформація до експериментальної моделі поки що не принесла відчутних плодів, реформи – на самому початку, однак соціально-економічний розвиток в умовах війни – справа, безумовно, експериментальна, хоч ми і не піонери в цьому сенсі. На прикладі Ізраїлю дослідники стверджують, що ведення цієї країною воєн – так само «експериментальна справа» [1]. Там армія свого часу створювалася із підпільної міліції в ході бойових дій, багатьох солдат навчали в підвалах з дерев'яними пістолетами, однак військо швидко розвивалося в умовах постійної напруги і тривалих лютих конфліктів. Замість спокійного сприйняття доктрин чи традицій, що спостерігається у більшості інших армій, ізраїльська армія употужнювалася у вирі інновацій, протистоянь та суперечок [1], а кожен день в її елітних підрозділах – це експеримент, який закінчується відповідним «розбором польотів» [1]. При цьому, стверджують експерти, обговорення є так само важливим, як навчання чи справжній бій. Більше того, завершення кожної війни позначалося суттєвими структурними реформами в армії. Цей досвід високої адаптивності заслуговує на увагу армії, яка формується на полі бою, і сила якої власне є основою сучасного і майбутнього розвитку.

Економічне зростання, структурні та інституціональні зміни – нерозривні. Структурні зрушення, викликані змінами цін і ринкових сил – важливіший фактор підвищення продуктивності і зростання доходів [1]. Ефективні інститути формують середовище цих процесів. Однак нині продовжують переважати екстрактивні інститути при дефіциті інклюзивних [1]. Це консервує стандартизовану модель розвитку, гальмуючи впровадження хоча б елементів експериментальної моделі.

Екстрактивні інститути або такі, що вилучають доходи і багатство однієї частини суспільства на користь іншої – олігархів і чиновників, зорієнтовані на концентрацію економічних ресурсів в руках елітарних груп суспільства, подавляють ефективну конкуренцію, тяжіють до консервації способу виробництва, не захищають права власності широких мас і не створюють дієвих стимулів економічної активності та інновацій, а подеколи – відверто перешкоджають впровадженню нових технологій. Інклюзивні форми економічного устрою – такі, що з плином часу забезпечують доступ все більшої частини суспільства до генерування національного багатства, вони базовані на рівних умовах для всіх учасників економічної діяльності, стимулюванні вільного економічного обміну, заохоченні креативного підходу, соціальних та економічних інновацій, технологічних нововведень, а також на охороні права власності.

Подібним чином функціонують і політичні інститути: екстрактивні концентрують владу в руках небагатьох і не створюють механізмів для ненасильницької та демократичної її зміни, а революції в подібних суспільствах змінюють "царів", а не інститути; інклюзивні ж

політичні структури перешкоджають монополізації влади [2]. Синергізм екстрактивних економічних і політичних інститутів утворює систему, яка перешкоджає економічному та соціальному прогресу, а синергізм інститутів інклюзивного типу діє на благо суспільства і створює передумови для економічного розвитку. Звідси головний висновок авторів: причини багатства і бідності конкретних країн в першу чергу визначаються єдністю їх політичних і економічних інститутів, причому перші відіграють чільну роль. Інклюзивні політичні інститути сприяють формуванню і посиленню інклюзивної економіки, в той час як домінування в політичній сфері екстрактивних інститутів таку економіку поступово знищує [2].

Продовженням цієї логіки може бути акцентування на ролі соціальних інститутів. Йдеться не тільки про вже утрадиційнені у науковій літературі і на практиці – розвиток активного громадянського суспільства, соціального партнерства чи соціально-відповідального бізнесу, а й становлення нових соціальних взаємодій і практик, не структурованих жорсткими сценаріями: колективного лідерства, відмови від ієрархій, паралельних гнучких зв'язків – «соціальних хмар» тощо.

Тож ефективні реформи управління національною економікою можливі лише в єдності політичних і економічних змін, вибудовування нових інститутів, одночасного запровадження нових соціальних практик.

Одним із важливих аспектів є зміни у ставленні до священної і недоторканої для економістів сфери – власності. Владні відносини притаманні всім господарським системам, виявляються у економічних взаємодіях, відносинах власності, виробництва, розподілу обміну, управління тощо. Впродовж століть люди взаємодіяли на основі раннього поняття власності як права на доступ до майна, яке перебуває у спільній власності: права збирати гриби і ягоди, полювати в лісах, плавати ріками, ловити рибу тощо. Розвиток суспільного поділу праці, підвищення її продуктивності забезпечили виробництво надлишків зерна і приручення тварин (за 10 тис. р. до н.е.), створивши основу для активного обміну. В епоху промислової революції почалося виробництво товарів у небачених раніше масштабах, а розвиток ринкової економіки по суті означав панування приватної власності, яке висуває на перший план придбання матеріальних благ на ринках і встановлення обмежень чи заборони для інших суб'єктів користування цим майном.

Окрім цього, сучасні відносини власності характеризуються транснаціоналізацією, змінами у відносинах інтелектуальної власності (її дедалі більшою орієнтацією на відкритість та доступність), віртуалізацією [2]. Відзначимо ще один важливий аспект трансформацій у сфері власності – інклюзивного характеру – власності як права на доступ через соціальні мережі до спільного використання знань і досвіду. Цінності соціальної інтеграції, формування спільнот в глобальних мережах і віртуальному просторі, доступу до інформації, якості життя у відкритому прозорому світі без кордонів набувають не меншого значення, ніж право приватної власності. «Складається взагалі парадоксальна на перший погляд ситуація, коли подальші матеріальні успіхи людства з точки зору попередньої логіки історії поступово втрачають сенс» [4]. Показово, що активні актори на світовому ринку Інтернет-технологій, провідні світові бізнесмени, серед яких засновник Virgin Group Річард Бренсон, співзасновник Microsoft Білл Гейтс, засновник соціальної мережі Facebook Марк Цукерберг, а також інші знаменитості підписали декларацію про універсальний доступ до Інтернету. Ставиться

завдання до 2020 р. забезпечити доступ до Інтернету кожному жителю Землі, в тому числі й за допомогою супутників [3].

Усе частіше спостерігаються приклади руху в напрямі спільного володіння чи користування тими чи іншими об'єктами. На цьому тлі видається перспективним тренд формування економіки дарування, співробітництва, розподіленого користування (time-share), а також виховання і розвиток культури спільного споживання, зокрема, автомобілів чи апартаментів в курортних місцевостях, туристичний обмін житлом тощо. Суть цих відносин виявляється в оптимізації володіння тими чи іншими об'єктами та мінімізації витрат окремих осіб завдяки прямому обміну чи розподілу прав власності. Завдяки використанню Інтернет-технологій горизонт розвитку таких відносин розширюється, хоча й існують певні обмеження, пов'язані з низькою культурою і соціальною відповідальністю в суспільстві. Відмова від персонального споживання змінює психологію, здатна підвищити якість життя, дозволяє знизити як індивідуальні витрати домогосподарств, так і суспільні витрати.

Однак поки що за більш насущними проблемами – Війна, виживання, незалежності, реструктуризації боргів – навіть проєктів нової структурної політики ми ще не бачимо. Тобто, ще не відбулася істотна зміна кількісних співвідношень між різними секторами, галузями, регіонами, типами підприємств, технологічними укладами та іншими характеристиками економічної системи, яка викликала б зростання ефективності та конкурентоспроможності на національному та світовому ринках.

Не втрачає актуальності інноваційна складова розвитку, яка покликана генерувати економічне зростання. Головними інгредієнтами сталого і швидкого зростання Нобелівський лауреат М. Спенс називає опору на ринкові стимули, постійні структурні зміни, захист людей (а не компаній чи робочих місць), інвестиції та заощадження, урбанізацію, а також інклюзивність. Остання стає суттєвим складником сталого зростання і втілюється у двох ідеях: 1) можливості, які створюються зростанням, мають бути відкритими для людей; 2) стосується поняття справедливості і передбачає, що ступінь нерівності доходів і доступу до основних послуг має бути в прийнятних межах [2]. «Людей гостро турбує питання справедливості. Заради того, щоб дітям і онукам жилося краще, люди готові йти на жертви; однак якщо ці жертви не приведуть до створення нових можливостей, то люди на них не підуть... Нездатність забезпечити рівність можливостей несе шкоду зростанню і розвитку, доволі часто є фатальною...» [3]. Особливо чутливі люди до нерівності в доходах і доступі до освіти.

Саме освіті, тобто отриманню значимих для виробництва вже відомих знань, належить чільне місце серед численних критичних складників зростання. При цьому знання, технології, практичні навички імпортуються із глобальної економіки, особливо із країн, які в науково-технологічному розвитку нині займають домінуючі позиції.

Загальновизнано, що освіта – дороге благо, витрати на освіту є значними, ефект не завжди відповідає витратам. У багатьох країнах світу спостерігаються приклади перекладання значної частки витрат на освіту на приватний сектор, не лише на домогосподарства, а й на фірми, фонди, різного роду спільноти чи об'єднання. Тож в економічному контексті реформування освіти відбувається переважно у напрямі скорочення витрат. Від бюджетної економії особливо потерпають гуманітарні науки, зокрема, науки про людину. Так, приміром у США лише 7 % випускників університетів збираються отримати дипломи з нетехнічних спеціальностей. Дослідники підкреслюють, що людство винайшло масу нових фізичних

технологій, однак наймовірніше відстало в технологіях гуманітарних, які покликані адаптувати людину і соціум до фізичних технологій, приміром, управляти власним часом, стресами, здоров'ям, вибудовувати ефективні комунікації з іншими людьми, розуміти природу сну, творчих процесів тощо [4].

Отже інноваційну модель розвитку національної економіки в умовах війни, з посеред іншого, слід базувати на новій якості єдності політичних, економічних та соціальних інститутів, трансформованій структурі економіки, безумовній демонополізації, енергетичній ефективності та незалежності, переході від домінування адміністративних екстрактивних інститутів до імпульсивної динаміки гнучкої організованості креативно-творчих мережеских конструкцій інститутів інклюзивного типу. На наш погляд, необхідно розв'язувати завдання в сукупності трьох горизонтів часу: короткострокового – подолання поточних криз і проблем; середньострокового – проведення політики і програм, в яких на перший план виходять якості і успіх їх виконання; довгострокового – визначення і реалізація нових напрямів політики і стратегічних інновацій, а також формування погляду за «горизонт покоління», коли суспільству необхідно заглянути в майбутнє щонайменше на п'ятдесят років.

Список інформаційних джерел:

1. Acemoglu Daron and Robinson James A., *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. – New York, Crown Business, 2012. – 529 pp.
2. Велика Хартія Університетів. Болонья, 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/ukrainian>.
3. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації [Текст]: збірник наукових статей учасників П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції / ПНПУ ім. В. Г. Короленка; редкол.: Л. І. Яковенко (голов. ред.) та ін. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 252 с.
4. Степаненко С.В. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки / С.В. Степаненко, Л.І. Яковенко. – Полтава: Скайтек, 2010. – 208 с.